

DOI: 10.18318/pl.2020.3.16

ROSTYSŁAW RADYSZEWSKYJ Kyjiwskyj nacjonalnyj uniwersytet
imieni Tarasa Szewczenka

UKRAIŃSKA MONOGRAFIA O JOSEPHIE CONRADZIE

Ołena Tkaczuk, *MULTYKULTURNA IDENTYCZNIST' DŽOZEFA KONRADA: KRYTYCZNO-TYPOŁOHICZNI WYMIRY. (MONOHRAFIJA)*. Kyjiw 2018. „Tałkom”, ss. 480.

Na tle współczesnych tendencji migracyjnych kontekst multikulturalny w sztuce i kulturze staje się coraz bardziej wyraźny; aby pomóc w dobrym zrozumieniu twórczości literackiej, poddawane są analizie: miejsce urodzenia, czynniki narodowe i historyczne, wartości duchowe, poglądy religijne, a rozwój badań obejmujących wzajemne wpływy kultur i presję czynników związanych z konkretnym miejscem stał się ważną tendencją w świecie nauki.

Na ziemi ukraińskiej, gdzie się urodził Joseph Conrad, powstała monografia poświęcona problemom multikulturalizmu w twórczości literackiej angielskiego pisarza o polskim pochodzeniu i światowej renomie. Stosując metodę biograficzną i zahaczając o kategorię tożsamości narodowo-kulturalnej, traktowaną jako nie do końca zbadaną podstawę wielokulturowości w literaturze, autorka, Ołena Tkaczuk, ukazuje pisarstwo Josepha Conrada w interakcji wielowymiarowych paradygmatów tożsamości angielskiej, polskiej i ukraińskiej oraz związany z tym problem kształtowania tożsamości wielokulturowej i, równocześnie, tożsamości rodzimej, narodowej, nieodłącznej od procesów multikulturalnych. Ponadto – w określeniu multikulturalizmu akcent położono na uświadomienie kategorii tożsamości narodowo-kulturalnej i akulturacji jako wyniku osobistego wyboru Conrada, a nie czynników zmiennych lub pośrednich. W pracy poddano analizie nie tylko jego epickie, lecz też dramatyczne i publicystyczne dzieła, co uzupełnia sylwetkę twórczą pisarza. Ważnym

atutem pracy jest jej charakter interdyscyplinarny, świadczący o nowatorskim podejściu do badania twórczości jednego z najwybitniejszych klasyków światowej literatury. Wykraczając poza krytykę literacką, autorka wykorzystuje aparat naukowy antropologii kultury, filozofii i socjologii kultury oraz psychologii społecznej.

Jak wiemy, droga życiowa Conrada jest pełna dramatyzmu. Wygnanie rodziny do Wołody, a następnie do Czernihowa po powstaniu styczniowym, śmierć rodziców i utrata atmosfery duchowej (intelektualnej), do której był przyzwyczajony w dzieciństwie, ciężka praca we francuskiej, a następnie angielskiej flocie, nauka angielskiego w wieku dorosłym, trudna aklimatyzacja w angielskim środowisku językowym i kulturowym oraz bezkompromisowe zasady moralne ukształtowały pisarza, zaważyły na jego postawie: demokratyzmie, tolerancji, otwartości i empatii.

W rozdziale pierwszym uzasadniono bazę teoretyczną problemu wielokulturowości, z uwzględnieniem aspektów filozoficzno-estetycznych, socjologicznych i psychologicznych.

Rozdziały drugi i trzeci poświęcono tożsamości polskiej, ukraińskiej i angielskiej Conrada, ukazano części składowe bagażu kulturowego, który stał się jego udziałem: osobliwości polskiego kodu kulturowego na tle westernizacji, wyspy multikulturalizmu w kulturze polskiej, wpływ czynnika religijnego na polskie paradygmaty narodo-kulturalne, służące tolerancji aspekty kultury ukraińskiej, kulturowo-mitologiczny wymiar Ukrainy jako „małej ojczyzny”, specyficzność języka angielskiego w kontekście dychotomii „swój-obcy”, transformację kodeksu polskiego szlachcica w zestawieniu ze zjawiskiem angielskiego dżentelmena, kwestię *gender* i aspekty kolonialne.

Drugi rozdział zawiera najpełniejszą analizę komponentów polskiej tożsamości Conrada. Autorka udowadnia, że obraz świata, jego treść duchową, tendencje polityczne i warunki życia odnalezione na Zachodzie twórca ten uważał za bliskie kulturze polskiej. Wyznanie katolickie było również istotnym elementem postawy Conrada, jego szlacheckiego kodeksu i polskiej tożsamości narodo-kulturalnej. Ołena Tkaczuk wykazała ponadto, iż znaczną rolę w kształtowaniu jego koncepcji artystycznych odegrały polskie realia historyczne; analizuje też kompleksy psychologiczne pisarza, ujawnione później w jego dziełach anglojęzycznych.

W rozdziale trzecim uściśla autorka kwestię angielskiej tożsamości Conrada, pokazuje osobliwą drogę przyswajania przezeń języka angielskiego i kultury angielskiej: poprzez pryzmat polszczyzny i kultury polskiej. Zauważa, że westernizm kultury polskiej, więzi z kulturą Europy Zachodniej były równoznaczne z wysokim stopniem akulturacji Polaków w przestrzeni europejskiej, powodowały, iż Conrad organicznie postrzegał angielską hierarchię wartości w kontekście rodzinnym, poprzez porównanie z honorem szlacheckim.

W czwartym rozdziale podjęto próbę skatalogowania i omówienia opracowań literaturoznawczych dotyczących problemu wielokulturowości. Tkaczuk poddała analizie te dzieła światowego conradoznawstwa, w których pojawiają się ujęcia geograficzne, biograficzne, historyczne, lingwistyczne, kulturologiczne, literaturoznawcze, filozoficzno-estetyczne, socjologiczne, psychologiczne, *genderowe* itp. Reprezentują je – w pracach anglojęzycznych i francuskojęzycznych – Edward Garnett, Richard Curle, Hugh Walpole, Gustav Morf, Cedric Watts, Bernard Meyer,

Yves Hervouet, Norman Sherry, Anthony Fothergill, Allan Simmons, a w środowisku polskim: Roman Dyboski, Andrzej Busza, Barbara Koc, Wit Tarnawski, Józef Ujejski, Jolanta Dudek, Zdzisław Najder, Wiesław Krajka, Rafał Kopkowski, Stefan Zabierowski, Agnieszka Adamowicz-Pośpiech, Marta Skwara i inni.

Według autorki monografii podjęcie problemu ukraińskiej tożsamości Conrada jest w pełni uzasadnione, ponieważ sam pisarz uważał się za dżentelmena z Ukrainy, co sprzyjało postawieniu pytania o jego „sylwetkę ukraińską”, dotychczas słabo zbadaną. Jak zaznacza Tkaczuk, w latach dwudziestych XX wieku w związku z przyspieszonym wchodzeniem Ukrainy w przestrzeń europejską pojawiają się na fali narodowego „odrodzenia sztuki” tłumaczenia najlepszych utworów literatury światowej, w tym dzieł Conrada. Towarzyszy im zainteresowanie krytyki. Sylwetka pisarza, ze szczególnym uwzględnieniem jego wielokulturowości, była badana przez Mychajła Kałynowycza (1925, 1926), Mychajła Mohylańskiego (1925), Olhe Nemerowską (1928), Andrija Nikowskiego (1929), Łukę Łuciwa (1931), Jurija Kosacza (1936, 1946) i innych. Pierwsi ukraińscy literaturoznawcy, których przedmiotem badań stał się wielokulturowy kontekst prozy Conrada, to Mychajło Kałynowycz i Mychajło Mohylański. Według Kałynowycza sympatyzowanie z angielską prowincją, dobra znajomość języka angielskiego i ślub z Angielką pomogły w zakorzenieniu się autora *Lorda Jima* w kulturze brytyjskiej. Ten kierunek myślenia wyprzedził studia nad wielokulturowością Conrada przeprowadzone przez Najdera. Kałynowycz podkreślał, iż walki o niepodległość hiszpańskich kolonii w Ameryce Południowej przyczyniły się do powstania Conradowskiego bohatera Gaspara Ruiza, a epoka francuskich wojen morskich zainspirowała pisarza do stworzenia postaci korsarza Peyrola; spostrzeżenia te stanowiły uwerturę do późniejszych ustaleń Iana Watta, Normana Sherry'ego i innych brytyjskich oraz amerykańskich naukowców. Mimo powiązań typologicznych między twórczością dwóch piewców przygód morskich, Conrada i Roberta Louisa Stevensona, Kałynowycz wyżej stawia ducha „słowiańskości” polskiego artysty oraz skalę i głębię jego narracji.

Również Nemerowska dokonała zestawienia twórczości Conrada oraz dorobku Stevensona (i Defoe). Nikowski zbadał funkcjonowanie kategorii „dżentelmeństwa” i „misji kulturowej” Brytyjczyków w świecie literackim angielskiego klasyka. Kwestie rasowe dyskursu kolonialnego, specyficzne cechy brytyjskiej natury narodowej, odejście od porządku chronologicznego opowieści oraz naruszenia układu kompozycyjnego stały się przedmiotem badań Łuciwa. Hryhorij Majfet poświęcił szczególną uwagę kwestiom tematyki, stylu, kształtu i cech językowych utworów Conrada, odwołując się do dzieł wybitnych stylistów angielskiego obszaru kulturowego. Kosacz dokonał filozoficznej analizy egzystencji pisarza, zbadał temat „kontrapunktu ukraińskiego”, cechy charakteru i osobowości Conrada, podkreślając, że w jego twórczości panuje ukraiński „odważny pesymizm”, odmienny od „egzaltowanego mistycyzmu Rosjan” i „zdeterminowanego romantyzmu Polaków”.

Po długiej przerwie o ukraińskich komponentach w dziełach Conrada pisali ukraińscy badacze: Julij Kaharłyckij (1957), Hryhorij Koczur (1960), Dmytrij Urnow (1972), Wiktorija Cybułska (1974), Marko Sokolański (1996). Rezultaty studiów nad problematyką ideowo-filozoficzną, środkami artystycznymi, cechami poetyki Conrada zawarły w swych pracach doktorskich Wiktorija Cybułska (1982), Iryna Jakowlewa (2003), Lesia Hyża (2009), Natalija Jakowlewa (2014). Wartościo-

we publikacje wymienionych autorów ukraińskich tylko wskazały kierunek badań. Monografia Oleny Tkaczuk wprowadza jakościową zmianę w zakresie interesującego nas tutaj kierunku literaturoznawstwa.

Według Tkaczuk pamięć historyczna zawarta w kodzie kulturowym pisarza była, z jednej strony, przyczyną jego wyjazdu poza granice ojczyzny, z drugiej zaś – powodem ciągłego powracania do bolesnych tematów tkwiących w jego świadomości; tematy te ujawniły się przede wszystkim w utworach *Siostry, Księżę Roman, Ze wspomnień*, jak też w innych dziełach, w których artysta penetrował przeszłość, dzieciństwo i układ rodzinny. Na ziemi ukraińskiej, w Czernihowie, pozostał grób ukochanej matki, która była dla pisarza przykładem lojalności społecznej i rodzinnej – ta relacja stała się kolejnym źródłem jego ukraińskiej mitopoetyki.

Utwory Conrada stanowiły zjawisko wyjątkowe w epoce wiktoriańskiej (a także później), m.in. dlatego, że był on niemal jedynym autorem pochodzącym ze wschodniego regionu Europy piszącym po angielsku. Conrad budził zainteresowanie jako Polak, ale w kilku anglojęzycznych pracach krytycznych jako miejsce jego urodzenia wymieniana jest Ukraina – m.in. w książkach Edwarda Garnetta (1898), Hugh Walpole'a (1914), Thomasa Jamesa Weissa (1920) oraz Gustava Morfa (1930). Np. Garnett widzi w stylu literackim pisarza ukraiński „aromat” i uważa jego kunszt techniczny za „wykwintny” ze względu na specyfikę środków stylistycznych przypominających literaturę wschodnią.

Obraz Ukrainy jest bezpośrednio lub milcząco przywoływany w listach i utworach literackich Conrada. Wspominając w pamiętnikach proces pisania powieści *Szalerstwo Almayera*, autor zaznacza: „it happened [...] on my way to Poland, or more precisely to Ukraine [to się wydarzyło (...) na mojej drodze do Polski czy, ściślej mówiąc, do Ukrainy]”¹ (cyt. na s. 163). Rozstanie z ziemią ojczystą uwarunkowało tonację mitopoetyczną, właściwą dla tematyki ukraińskiej, co wpłynęło m.in. na podtrzymanie tradycji romantycznej i na polsko-ukraiński dialog kulturowy w XX wieku. Pomimo woli odejścia od postawy romantycznej jej ślad przechowywany jest w mitycznych obrazach polskich „prowincji południowych”. Conrad nie przestawał zachwycać się ukraińskimi krajobrazami, pisząc o Ukrainie i Ukraińcach w sposób, który kontynuował tradycję romantyczną „szkoły ukraińskiej”.

Autorka monografii zaznacza, iż w listach i wspomnieniach Conrada podkreślony został obraz wyidealizowanej Ukrainy, poniekąd transformowany w mit o romantycznym rajem na ziemi: ucieleśniono tu obraz legendarnej Arkadii, pokazano też sylwetkę Polaka-szlachcica urodzonego na Ukrainie i jego recepcję tej ziemi jako „małej ojczyzny”. W utworach *Ze wspomnień, Księżę Roman, Siostry, Złota strzała* dochodzi do wyeksponowania ukrytych gdzie indziej archetypów kulturowych, co rezonuje sentymentalnym obrazem Ukrainy, wypełnionym nieskończoną tęsknotą za minionym życiem. Krajobrazy ojczyste opisywane są w memuarach w tonacji nostalgicznej, melancholijnej, lirycznej. Jak zaznacza Tkaczuk, ukazanie ziem ukraińskich w opowiadaniu *Księżę Roman* pozwoliło Conradowi przywołać najszcześniejsze lata, które spędził na Ukrainie, w Nowofastowie. Emocjonalność opowieści, ujawniana na różne sposoby, kreuje świat idealny, apeluje do wyobraźni czytelnika.

¹ J. Conrad, *A Personal Record*. Garden City – New York 1925, s. 19.

Ucieleśnieniem wyrafinowanej natury artystycznej, cnót moralnych i talentu pisarskiego stała się Ukraina w niedokończony powieści *Siostry*. W tym, jak Conrad podkreśla ukraińskie pochodzenie głównego bohatera i przeciwstawia duchowość ukraińską moralności zachodniego świata, widać jego tęsknotę za ziemią ojczystą i tamtejszymi ludźmi. Bohater powieści, Stepan, pochodzący ze wsi, staje się malarzem, kosmopolitą, obywatelem świata, ciągle szuka ideału piękna. Utożsamienie się autora z bohaterem jest oczywiste; Conrad rozpoczął pracę nad utworem po śmierci wuja, Tadeusza Bobrowskiego, z którym był bardzo związany. Podróżę Conrada po świecie stanowią swoistą prefigurację włóczęgi Stepana po świecie sztuki. Tak oczywiste analogie świadczą o przywiązaniu pisarza do świata ukraińskiego.

W powieściach autora *Lorda Jima* często występują przedstawiciele różnych narodowości, czemu naturalnie sprzyjają podróże morskie i ruchliwość bohaterów. Według Ołeny Tkaczuk podstawą pomyślniej integracji Conrada z angielskim środowiskiem intelektualnym i kulturowym, gwarancją jego tolerancji duchowej, szacunku do człowieka bez względu na jego przynależność rasową lub społeczną, źródłem humanizmu – były tradycje jagiellońskie Rzeczypospolitej. Tkaczuk podkreśla, że również zaznaczenie się ukraińskiej tożsamości narodowo-kulturowej w świecie Conrada było zakorzenione w elementach geograficznych, historycznych i duchowo-aksjologicznych układu wielokulturowego wyniesionego z polskiej przeszłości.

Ukraiński temat w twórczości Conrada niewątpliwie zasługuje na uwagę i szczegółowe zbadanie jako istotny element conradoznawstwa.

Abstract

ROSTYSLAV RADYSHEVSKYI Taras Shevchenko National University, Kyiv
ORCID: 0000-0002-5279-8232

UKRAINIAN MONOGRAPH ABOUT JOSEPH CONRAD

Many researchers have risen the Ukrainian issues in Joseph Conrad's biography and creativity, though they have offered rather contributions to the problem than ordered studies. This gap is filled with Olena Tkachuk's monograph discussed here which places Conrad's Ukrainity against the background of his multiculturalism composed of the Polish Republic's traditions, of the landowners' model of upbringing, where crucial role was played by the French language and culture, and later of the British experience connected, *inter alia*, with the mode the figure of a gentleman was understood.

The paper, freely exploiting the languages of modern humanities, is an example of a symbiosis between cultural studies and biography with comparative approaches.